

Högre utbildning som politiskt instrument

Katarina Larsson

HIGHER EDUCATION AS A POLITICAL INSTRUMENT. Higher education in Sweden is a tool for achieving different political aims. Universities thus have a complex mission. They are, among other things, to contribute to sustainable growth, gender equality, economic and social welfare and justice. Using Pierre Bourdieu's concept of symbolic capital, this article analyses efforts in higher education in the Bergslagen region that are aimed at promoting regional growth and a democratization of higher education. The study has a particular focus on the degree to which these efforts have been gender-aware. The analysis shows that, because insufficient account has been taken of the local conditions prevailing, there is a risk of both gender and class relations being reproduced rather than challenged. It also shows that there is a clash of objectives between overall democracy and gender equality goals and concrete, visible and measurable aims.

Keywords: Higher education, gender, class relations, democracy, clash of objectives.

Inledning

Utbildning och demokrati

De svenska högskolorna och universiteten har ett komplext uppdrag. Bland annat ska segregeringen i utbildningsväsendet, och därmed på arbetsmarknaden, brytas. Enligt högskolelagen skall högskolan verka för såväl hållbar utveckling som demokratisering av högskolan. Främjande av hållbar utveckling innebär att högskolan i sin verksamhet skall främja att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö, ekonomisk och social välfärd och rättvisa.

Katarina Larsson är filosofie doktor i historia. Hon disputerade år 2004 på avhandlingen *Andrabandskontrakt i folkhemmet – Närmiljö och kvinnors förändringsstrategier*. Katarina Larsson är verksam vid Centrum för urbana och regionala studier vid Örebro universitet. E-post: katarina.larsson@oru.se

Demokratiseringen av högskolan skall komma till uttryck i breddad rekrytering (HL 1 kap 5 §). Styrningen av högskolornas verksamhet sker via det årliga regleringsbrevet, som konkretiserar hur de olika målen för verksamheten skall uppnås. Enligt regleringsbrevet skall Sverige vara en ledande kunskapsnation med utbildning av hög kvalitet och med livslångt lärande för tillväxt och rättvisa (jämför till exempel Regleringsbrev för år 2003, s 2).

Ovanstående är uttryck för hur de senaste decenniernas genomgripande förändringar av europeisk högre utbildning, enligt vissa, har inneburit att de humboldtska idealen övergivits. Den högre utbildningen har politiserats och blivit ett instrument för allehanda samhälleliga syften. Detta har skett och sker på bekostnad av akademisk excel-lens och institutionell självständighet (Nybom 2007, s 74–75, 2006, s 4). För socialdemokratin, som varit statsbärande under en stor del av efterkrigstiden, har utbildningssystemet varit ett redskap för att omfördela resurser (Liedman och Olausson 1988, s 16). Den statliga resursutredningen år 2007 har framhållit att universiteten är ”på väg att bli kunskapssamhällets allt i allo: befordrare av regional-, innovations-, närings-, jämställdhets-, arbetsmarknads- och miljöpolitik etc” (SOU 2007:81, s 43). Högskolorna har gjorts till regionalpolitiska verktyg, vilket visserligen har påverkat tillgången på välutbildad arbetskraft, men att universiteten i någon vidare mening skulle fungera som tillväxtgeneratorer och entreprenöriella motorer är dock långt ifrån belagt (SOU 2007:81, s 54).

Syfte och frågeställning

Man kan säga att i modern utbildningspolitik har bildningsidealet fått stå tillbaka för idén att högre utbildning skall tjäna utvecklingen av demokrati och jämställdhet och att utbildning skall bidra till regional utveckling och tillväxt. Huruvida detta är ett problem eller en rimlig utveckling är inte den aktuella frågan här.

Med hjälp av Pierre Bourdieus kapitalbegrepp ska jag analysera satsningar på högre utbildning i Bergslagen i Örebro län. I fokus för studien står Örebro universitets jämställdhetspraktik i det regionalpolitiska (tillväxt)arbetet, särskilt med avseende på huruvida dessa satsningar varit könsmedvetna. Utgångspunkten är antagandet att arbete för ett jämställt samhälle är kunskapsberoende. Precis som den statliga resursutredningen menar jag att ”universitet och högskolor är professionsorganisationer som i sin tur är viktiga verktyg för att skapa andra samhälleliga professioner genom den utbildning och legitimering man tillhandahåller” (SOU 2007:81, s 228). Jag menar att en könsmed-

veten utbildning är av vikt för jämställdhetsutvecklingen i samhället. Frågan är om universitetet, i egenskap av regionalpolitisk aktör och kunskapsintensiv organisation med ansvar för kunskapsproduktion och utbildning, utgör en resurs för jämställd utveckling och tillväxt?

För att analysera möjligheterna att medelst utbildning bidra till ett mer jämställt samhälle måste man dock beakta frågan i dess komplexitet. Det betyder att man i analysen behöver röra sig på flera nivåer. Utbildningssatsningarna i Bergslagen har haft flerfaldiga syften. Genom att diskutera hur konkreta regionalpolitiska mål förenas med övergripande demokrati- och jämställdhetsmål kan eventuella målkonflikter synliggöras. För måluppfyllelse är det naturligtvis nödvändigt att välja en relevant metod. Jag kommer därför att sätta mål, metod för måluppfyllelse och de lokala förutsättningar som rått i relation till varandra.

Analysram

Ett utbildningssystem för jämlikhet?

Sociologen Pierre Bourdieu menar, efter studier av det franska utbildningssystemet, att möjligheterna till demokratisering via utbildningssystemet är tämligen begränsade. Att fler och nya grupper söker sig till högskolan behöver i sig inte innebära en demokratisering. Bourdieu framhåller klassbundenheten i de ojämnt fördelade chanserna att lyckas i utbildningssystemet, vilket i sin tur har stor betydelse för chanserna att förvärva inflytelserika positioner i samhället. För hans utbildnings-sociologiska studier och teorier utgör det franska utbildningssystemets expansion under 60-talet ett intressant fall. De nya skiktens inträde vid universiteten ledde nämligen till en kris, inte minst vad gäller möjligheterna att upprätthålla klassamhällets sorteringsmekanismer. Utbildningssystemets funktionalitet i det avseendet visade sig emellertid bestå. Demokratisering av utbildningsväsendet har således visat sig vara en delikat uppgift. Bourdieu menar att utbildningssystemet är ett dolt system av ojämlikheter med ämnesshierarkier. För att kunna dra nytta av detta system måste man känna det. Då stora grupper inte är bekanta med de olika utbildningarnas position i utbildningshierarkin, bidrar utbildningssystemet och dess dolda strukturer till att sociala grupper reproducerar sin samhällsställning med sina utbildningsval. De lägre klassernas barn förvisas till linjer med lägre marknadsvärde, eller till och med erövrar värdelösa examina (Broady & Palme 1985, s 59–76, Muel-Dreyfus 1985, s 162–163).

Ytterst handlar detta om reproduktion av makt. Om hur de människor som befolkar de sociala fält där makt utövas väljs och formas. Bourdieu talar om kapitalinnehav. Detta är inte nödvändigtvis ekono-

miskt, utan också symboliskt i form av exempelvis kulturellt kapital. Klasskillnader existerar och upprätthålls inte bara genom ekonomiska tillgångar utan även genom det kulturella kapital människor besitter eller inte besitter. Värdet ligger i att det erkänns och värdesätts av dem som använder det – det är symboliskt och kan erövas i form av till exempel utbildning (se till exempel Broady 1991, s 169, Bourdieu 2004, s 18–20). Det är emellertid, för att tala med Bourdieu, inte helt enkelt att förse människor med kapital genom att vidga begreppet högre utbildning till att omfatta allt fler utbildningsinriktningar. Om man låter universiteten ta hand om allt fler nyttoinriktade utbildningar, gör ändå skiktningen inom den högre utbildningen att den ojämna kapitalfördelningen består. Ett exempel på ojämn kapitalfördelning är, att trots att kvinnor utgör en majoritet vid högskolorna och är mer välutbildade än män, tjänar de mindre. Kvinnor är mindre ofta chefer än män och så vidare. Kvinnor har helt enkelt en underordnad position på arbetsmarknaden. Kvinnors utbildningskapital har med andra ord ett lägre värde än mäns.

Informationskapital används av Bourdieu som ett mer generellt begrepp än kulturellt kapital. Det kulturella kapitalet ingår i informationskapitalet. Jag använder begreppet informationskapital för att vara tydlig i de fall det specifikt handlar om att förfoga över kunskaper som ger handlings- och orienteringsmöjligheter (Broady 1991, s 174–175, Bourdieu 2004, s 95).

Att besitta ett rikt mått av kulturellt kapital innebär inte minst att vara välinformerad. Att elever som är väl rustade med kulturellt kapital har goda utsikter till en privilegierad framtid sammanhänger med att de (och deras föräldrar) är väl bekanta med och förmögna att värdera det spektrum av möjligheter som utbildningsväsendet och yrkeslivet och den sociala världen i övrigt erbjuder (Broady 1991, s 174–175).

Strukturerande genus

Litteraturvetaren Toril Moi menar att Bourdieus kultursociologi mycket väl kan användas för genusanalys. Moi vidareutvecklar Bourdieus teori genom att säga att det finns olika men samvarierande sociala struktureringsprinciper, varav en är *kön*. Enligt Moi är genus, liksom klass, en strukturerande del av hela det sociala fältet. Inom ramen för den sociala strukturen är människors platser tämligen givna och aktörerna är medskapare till sina samhällspositioner i och med en slags betecknandets makt. Moi talar om en social magi som gör

att människor strävar efter att vara det som de betecknas som (Moi 2002). Med andra ord: människor absorberar det som tillskrivs dem.¹

Moi ger redskap att använda Bourdieus teorier för såväl köns- som klassanalyser. Moi tycks mena att könstillhörighet liksom socioekonomisk klasstillhörighet ger specifika sociala erfarenheter och kollektiva minnen. Dessa styr människors föreställningar och praktiker, det vill säga det som Bourdieu kallar habitus. Det vanliga är att detta leder till att den sociala världen återskapas – Bourdieu talar om strukturerande strukturer. Habitus *kan* fungera som kapital. Och eftersom människor kan använda sitt kapital på olika sätt kan också den sociala världen förändras (Broady 1991, s 225–228, Bourdieu 2004, s 18–19). Vill man ändra den sociala världen, så som statsmakterna velat med utbildningspolitiken, bör man således förhålla sig till människors habitus.

Genussystem

Jag kommer att lyfta fram skillnader mellan kvinnor och män i undersökningsområdet. Dessa skillnader är resultatet av specifika könsstrukturer. I västerländska civilisationer, anser historikern Yvonne Hirdman, råder ett hierarkiskt förhållande mellan könen där män är överordnade kvinnor. Detta är en slags systematisk ordning, ett *genussystem*. Genus betecknar vår kunskap och förståelse av manligt och kvinnligt. *System* betecknar ett mönster av regelbundenheter. Genussystem betecknar således en ordningsstruktur av kön. Genussystemet har två logiker. Den ena är att manligt och kvinnligt inte får blandas. Det tar sig till exempel uttryck i arbetsdelningen mellan könen. I särhållningen gör att den andra logiken, den att mannen är norm, verkar självklar och kan upprätthållas. Omvänt gäller att ju svagare isärhållningen är, desto mer illegitim förefaller männens överordnade position att vara. Att systemet består och ständigt återskapas förstås, anser Hirdman, som att det finns en slags överenskommelse mellan könen om vad det innebär att vara man respektive kvinna, ett *genuskontrakt* (Hirdman 1988).

Ordningen är emellertid inte given. Över tid såväl som geografiskt kan variationer iakttas. Det finns med andra ord lokala sociala praktiker som innebär att olika regioner präglas av olika genuskontrakt, menar kulturgeografen Gunnel Forsberg. Med detta menas att könsrelationerna skiljer sig avsevärt i olika delar av landet. Hon nämner tre kontrakt: det traditionella, det modernistiska och det otraditionella genuskontraktet. Graden av särskiljande mellan könen, det vill säga ojämställdheten, är störst där det traditionella kontraktet råder och minst där det modernistiska kontraktet råder (Forsberg 1997, s 56-63).

Genusordningens reproduktion tycks handla om könsspecifika habitus som gör att den sociala ordning som genussystemet utgör återskapas. Enligt Bourdieu finns det inget likhetstecken mellan habitus och kapital. Olika habitus fungerar i olika utsträckning som kapital (Broady 1991, s 226). ”Varje människa”, säger sociologen Donald Broady i sin analys av Bourdieus sociologi, ”är per definition utrustad med habitus, men somliga medborgares habitus värderas som bekant högre än andras” (Broady 1991, s 226). Uttryckt i genussystemteoretiska termer skulle detta innebära att mäns habitus värderas högre än kvinnors. Detta är emellertid en ordning som statsmakterna avsett att ändra, bland annat medelst utbildningspolitiken. ”Genussystemet”, sade den förutvarande regeringen, ”begränsar såväl kvinnors som mäns möjligheter att utvecklas som individer, den begränsar demokratin och den utgör ett hinder för tillväxt eftersom kvinnors och mäns fulla kompetens och resurser inte tas till vara” (Rskr 2002/03:140, s 7).

Precis som man naturligtvis inte kan tala om att det på en ort eller i en region bara finns ett slags habitus, finns det inte enbart ett genuskontrakt. Poängen är att det finns ett kontrakt som är dominant och som betraktas som ”normalt”. Variationen av kontrakt mellan olika regioner är ett tecken på att genuskontrakten inte är statiska och/eller givna, utan kan påverkas och förändras. Individerna tenderar dock att agera inom ramen för det som betraktas som det normala, vilket innebär att genuskontraktet reproduceras. Att de regioner som präglas av det modernistiska genuskontraktet lockar till sig kvinnor från regioner med ett traditionellt genuskontrakt kan vara ett uttryck för de svårigheter som det innebär att vara normbrytande. För att kunna leva ett mer jämställt liv väljer då en del att flytta (Forsberg 1997, s 62–63, 65, Forsberg med flera 2006, s 110–111). Detta innebär naturligtvis en risk att ordningen består ”hemmavid”.

Politiska mål och högre utbildning

Välfärd, rättvisa och breddad rekrytering

Inte minst i propositionen *Den öppna högskolan*, som kom i början av 2000-talet, framhölls betydelsen av utbildning för att säkra den framtida välfärden. Samtidigt konstaterades att såväl social som etnisk snedrekrytering till högre utbildning i grunden är orättvist och att högskolan skall vara en kraft för social förändring. Trots uttalandena om ”en outnyttjad begåvningsresurs” fanns dock i propositionen mer eller mindre explicita farhågor om att begåvningsreservens intåg i högskolan skulle kunna få allvarliga kvalitativa konsekvenser. Det slogs

därför fast att ”en breddad rekrytering får aldrig innebära sänkta krav” (Prop 2001/02:15, s 18–20). Högskoleverket sattes att bevaka detta. Uppdraget tycks emellertid ha misslyckats. Åtminstone att döma av budgetpropositionen år 2008 under en ny borgerlig regering där det sägs att: ”den tidigare regeringens politik att under lång tid kraftigt utöka antalet utbildningsplatser vid landets universitet och högskolor har fått negativa effekter på kvaliteten” (Prop 2007/08:1, s 85).

För att demokratisera den högre utbildningen har lärosätena haft i uppdrag att öka tillgängligheten för fort-, vidare- och distansutbildning och att vidta åtgärder för att stimulera ungdomar att välja högre utbildning (jämför till exempel Regleringsbrev för år 2001, s 66, år 2002, s 78). Ett mål som våra förtroendevalda satt upp är att högre utbildning skall öppnas för människor med olika bakgrund och erfarenheter, vilket kan handla om allt från kön till social bakgrund. Att högre utbildning bör nå fler kan också motiveras av att kvalifikationskraven i arbetslivet ökar. Detta beror bland annat på strukturomvändningar, där vissa branscher krymper och försvinner medan andra växer och nya uppstår. Det kan också handla om att arbetsinnehållet och kompetensbehovet i existerande arbeten ändras. Okvalificerad arbetskraft kan köpas billigare utomlands, färre accepterar monotona och riskabla arbeten, datoranvändandet och kraven på effektivitet har ökat och konsumenterna kräver mer sofistikerade produkter (le Grand med flera 2002, s 160-166, Sörlin och Törnqvist 2000, s 15).

Det har emellertid konstaterats att gruppen studerande med arbetarbakgrund fortfarande är kraftigt underrepresenterad i högskolan. Dessutom tenderar denna grupp att vara oproportionerligt stor inom kortare vård- och omsorgsutbildningar samt lärarutbildningen, medan andelen studerande från högre tjänstemannahem är stor på längre utbildningar, till exempelvis arkitekt, jurist, läkare och psykolog. Andelen nybörjare med utländsk bakgrund motsvarar i stort sett andelen med utländsk bakgrund i befolkningen, även om det också här finns skillnader mellan olika utbildningar (Prop 2007/08:1, s 90).

Under 1990-talet minskade könssegregeringen på arbetsmarknaden något. Där sägs de utbildningspolitiska reformerna, med geografisk spridning och ökad tillgänglighet till högre utbildning, har spelat en roll. Det har kunnat konstateras att kvinnor varit mer benägna än män att välja icke könstypiska utbildningar och att kvinnor har högre övergångsfrekvens till högskolan än män (SOU 2004:43, s 88). En slutsats av detta är att för att högre utbildning – och i förlängningen det svenska arbetslivet – skall bli mindre könsuppdelad bör också män förmås att i ökad utsträckning välja mindre könstypiska utbildningar.

Utbildning och jämställdhet

Jämställdhet har varit ett viktigt politikområde. Bland annat har högskolorna i uppdrag att iaktta och främja jämställdhet mellan kvinnor och män (HL 1 kap 5 §). De utbildningsval som görs av människor i dag avgör hur arbetsmarknaden ser ut i morgon. Är utbildningsvalen könssegregerade och socialt segregerade kommer detta att återspeglas i morgondagens arbetsmarknad. Dessutom blir dagens studenter morgondagens experter. Frågan är om de kommer att ha kompetens att arbeta för ett jämställt samhälle? ”Educational change is a mechanism, if not a motor, for gender transformation” säger till exempel utbildningssociologerna Madeleine Arnot, Miriam David och Gaby Weiner (1999, s viii). ”Jämställdhetsarbetet måste grundas på kunskap” konstateras i propositionen *Den öppna högskolan* (Prop 2001/02:15, s 20). Om detta ska vara möjligt är det nödvändigt att det inom utbildningsorganisationen finns sådan kunskap och att verksamheten präglas av detta kunnande. Ett sätt att ta reda på hur det förhåller sig med den saken kan vara att göra inventeringar av befintlig kompetens. Ett ytterligare steg är att undersöka huruvida utbildningsinstitutionen själv agerar könsmedvetet.

Av regleringsbrevens att döma mäts jämställdhet vid lärosätena framför allt i kvantitativa termer. Det kan till exempel handla om andelen kvinnor bland nyrekryterade professorer, eller att högskolorna skall sätta upp egna kvantitativa rekryteringsmål för andelen kvinnor bland nya lektorer vid lärosätet. Men en grundläggande förutsättning för att främja jämställdhet är att det finns en medvetenhet om könsrelationer, deras karaktär, effekter och hur de reproduceras. Då innebär könsmedvetenhet något mer än att räkna antalet kvinnor och män. Är de organiserade verksamheter i lärosätenas regi eller där lärosäten deltar könsmedvetna och systemförändrande eller inte? Universitetet, som kunskapsproducent och som regionalpolitisk aktör, skulle kunna spela en (huvud)roll i att främja jämställdheten. Enligt Örebro universitets egen jämställdhetspolicy ska universitetet främja förändrade könsrelationer i regionen (Örebro universitets jämställdhetspolicy 2007-2010, dnr CF 10-79/2007).

Utbildning som regionalpolitik

Högskolorna ska, utöver vad som sagts ovan, bidra till att förverkliga målen för den regionala utvecklingspolitiken och arbetsmarknadspolitiken: ekonomisk tillväxt, ökad sysselsättning och livslångt lärande – som i sin tur förväntas leda till ekonomisk tillväxt. Med ett så komplext uppdrag finns knappast några enkla lösningar. Tanken har varit

att om utbildning av hög och likvärdig kvalitet erbjuds i hela landet, så skall detta bidra till en regionalt balanserad utveckling samt främja hälsa, kultur, välfärd, miljö, ekonomisk utveckling och sysselsättning (Regleringsbrev för år 2000, s 69). Ett stort samhälleligt uppdrag har således getts till högskolorna, där man genom att decentralisera utbildningen ska slå flera flugor i en smäll: verka för hållbar utveckling och tillväxt och demokratisera högskolan.

På senare år har samverkan med det omgivande samhället betonats. Den så kallade tredje uppgiften vid sidan om utbildning och forskning skrevs in i högskolelagen 1996 (HL 1 kap 2 § 2 p). Detta innebär bland annat att erfarenheter och problem inom näringsliv, offentlig förvaltning, organisationer, kulturliv och folkbildning inte bara skall göras till föremål för forskning. Forskningsresultaten skall också bidra till verksamheternas utveckling. Arbetet skall bedrivas med syfte att ”utifrån de regionala förutsättningarna stimulera en hållbar ekonomisk tillväxt som kan bidra till fler och växande företag och därmed ökad sysselsättning för både kvinnor och män” (Regleringsbrev för år 2000, s 69–70). Det handlar om allt från att samverka, informera, integrera och dra nytta av erfarenheter hos omgivningen, till att utforma utbildningar som svarar mot arbetsmarknadens behov och verka för det livslånga lärandet. Dessutom har det funnits en uttalad viljeinriktning att högskolorna bör medverka i arbetet med de regionala tillväxtavtalen och därmed bidra till att de regionalpolitiska målen uppnås (Regleringsbrev för år 2001, s 61, 2002, s 75). Högskolornas roll som regionalpolitiska aktörer blev med tiden allt mer tydlig och uttalad.

För att leva upp till målen har naturligtvis krävts en hel del kreativitet från högskolornas sida. Universiteten i Örebro och Umeå har till exempel valt att satsa på regionala campus. Regionala campus innebär att något som kan liknas vid filialer upprättas på mindre orter i regionen. På så sätt tänker man sig att utbildningen blir mer tillgänglig för fler, samtidigt som en insats kan göras i regionen vad gäller kompetensförsörjning, vilket i sin tur kan ha betydelse för den regionala utvecklingen och tillväxten. Man kan också tänka sig att utlokaliserad högre utbildning bidrar till att hålla arbetslöshetstalen nere.

Högskolans regionala effekter har behandlats i en rad studier. Dessa har bland annat visat att syftet med de insatser som gjorts i samspel mellan region och högskolor många gånger varit att öka *tillliten* och det ömsesidiga förtroendet mellan de olika aktörerna med hjälp av kontaktskapande nätverk, mötesplatser och plattformar för samverkan. Detta i sin tur medför en risk för att konkreta satsningar uteblir. I stället föreslås arbete i partnerskap där *governance* ersätter styrning som ledord för att få saker och ting gjorda (Deiaco m fl 2007,

s 43–44). Övergången från government till governance och partnerskap har, med arbetet med det regionala tillväxtprogrammet i Örebro län som exempel, dock visat att manliga makteliter stärkts av samarbetet. Kvinnors inflytande hade däremot försvagats, vilket lett till att fokus hamnat på manligt könskodade verksamheter (Hedlund 2008). Andra efterlyser mer kunskapsbaserade utbildningspolitiska beslut i stället för de *antaganden* som görs om ett samband mellan regional tillväxt/företagstillväxt och närvaron av högre utbildning och forskning (Sörlin och Törnqvist 2000, s 18–19, 180–186).

Efterfrågan och utbud

Att Europas utbildningsministrar på senare tid har tagit ställning för att allmänheten och potentiella, blivande och varande studenter genom sina val skall kunna utöva inflytande över den högre utbildningen, dess inriktningar och vilka syften den skall tjäna innebär en målkonflikt med klassmässiga implikationer. Ett stort antal europeiska länder, däribland Sverige, har slutit ett avtal i syfte att åstadkomma en gemensam utbildningsstruktur. Utbildningen skall styras av efterfrågan. Tanken är att om tydlig information tillhandahålls om utbildningens kvalitet och vilka jobb den leder till, så skall studenterna kunna göra medvetna val av utbildningsinriktning och lärosäte (European Association for Quality Assurance in Higher Education 2005). Ett troligt utfall av en sådan konkurrensutsättning är att studenterna genom sina val kommer att tvinga fram mer nyttoorienterade utbildningar. Särskilt torde detta bli fallet om man samtidigt lyckas i ambitionerna att bredda rekryteringen till högre utbildning, eftersom studenter från de samhällsklasser där studievana saknas i större utsträckning än de med studievana bakgrund efterfrågar kortare utbildningar med en tydlig yrkesinriktning (se till exempel Högskoleverkets årsrapport 2007, s 20–22)

Utbildning som regionalpolitik i Bergslagen

Undersökningsområde

Stora delar av Örebro län kan definieras in i området Bergslagen.² Bergslagen har genomgått en omvälvande strukturuomvandling. Till följd av detta har regionen varit föremål för regionalpolitiska satsningar som bland annat kommit till uttryck i utbildningspolitiken. I tre kommuner i Örebro län bedriver Örebro universitet verksamhet på så kallade regionala campus: campus Grythyttan i Hällefors kommun, campus Karlskoga (sedan år 2007 campus Alfred Nobel) och

campus Kopparberg i Ljusnarsbergs kommun. Detta har varit ett sätt för Örebro universitet att bidra till att de regionalpolitiska målen uppnås, att lärandet blir ”livslångt”, att rekryteringen breddas och att ekonomin växer.

Den tunga råvarubaserade industrin i Bergslagen gick bra efter andra världskriget och arbetskraftsbehovet var stort. Med god ekonomi kunde den offentliga sektorn växa. Människor upplevde att de fick det allt bättre. Men tillväxten avstannade under 1970-talets lågkonjunktur, vilket innebar ett hårt slag för Bergslagens speciella och ensidiga näringsstruktur. Det som tidigare varit en av Sveriges viktigaste industriregioner blev ett stödområde.³ Under perioden 1974–1984 försvann tiotusentals industrijobb bara inom järn- och stålindustrin. Men även andra tunga traditionella branscher som massa- och pappersbruk, sågverk och mekaniska verkstäder drabbades (Berger och Lundmark 1987/88, s 38–39, Isacson 2002, s 95–96). Krisen innebar att framför allt mäns arbeten försvann. Samtidigt breddades näringslivet i regionen. Ökat deltagande bland kvinnor på arbetsmarknaden blev möjligt i offentlig sektor och i tjänstesektorn (Rydén 1997). Den kris som drabbade Bergslagen blev således männens kris. Män var dessutom mindre förändringsbenägna än kvinnor. Medan männen gick och väntade på nya industrijobb av samma typ som de som gått förlorade, flyttade yngre kvinnor för att skaffa arbete eller utbildning (Isacson 2002, s 96).

Det har funnits en tilltro till att utbildning kan påverka lokala förutsättningar som missgynnar Bergslagen – ett visst kunskapsförakt förknippat med låg utbildningsnivå, brukssamhällets bundenhet till auktoriteter och brist på entreprenörskap – och att utbildning är ett av svaren på produktionens omvandling. En av insatserna för att möta samhällsförändringarna har varit högskolesatsningar. Inte minst gäller detta högskolekurser inriktade på vård av industrisamhällets kulturarv eller teknologi (jämför Isacson 2002, s 97). Bevarande av industrisamhällets kulturarv har flera syften, såsom att stärka självkänslan hos människorna på dessa platser och att bevara fysiska historiska miljöer för framtiden. Varken satsningar på kultur, entreprenörskap eller turism har emellertid varit lösningen med stort L på Bergslagens problem. Inte desto mindre, framhålls det i en antologi om Bergslagen som utkom år 2006, gäller det att ingjuta självförtroende och framtidstro hos människorna. Och då, förutom att den naturligtvis bidrar till kompetensutveckling, spelar den högre utbildningen en roll (Berger m fl 2006, s 10). Utbildning har således fått utgöra ett av svaren på strukturomvandlingen.

Det torde inte vara ett allt för vågat påstående, att för att kunna utjämna befolkningens utbildningsnivå och minska könssegregeringen på arbetsmarknaden, är det angeläget att närmare känna till det

sammanhang där individen fattar sina utbildningsbeslut. Således kan effekterna av högre utbildning i Bergslagen bara förstås genom en beskrivning av Bergslagen. Det som brukar benämnas som något för Bergslagsorter specifikt är den så kallade bruksandan; bruksorternas produktions- och socioekonomiska förhållanden har genererat en specifik habitus. Habitus hänger, som vi redan sett, nära samman med kapital. En effektiv indikator på kapital är socioekonomisk bakgrund och klass (jämför Broady 1991, s 175).

Jag ska nedan beskriva förhållanden som ger en uppfattning om habitus och vilket genuskontrakt som dominerar. Jag ska också presentera könsuppdelad statistik som ger underlag för att förstå utbildningssatsningarnas möjligheter att påverka könsstrukturer – och kanske i förlängningen också regionens ekonomi. Uppgifterna är främst hämtade från Statistiska centralbyråns officiella statistik. Könssegregeringen på arbetsmarknaden kopplas till de högskoleutbildningar som ges på orterna. Detta görs mot bakgrund av att könssegregering i högre utbildning bidrar till könssegregering på arbetsmarknaden. Och eftersom Bergslagens låsta strukturer ansetts vara ett problem, utgör insatser och åtgärder som förstärker eller reproducerar dessa strukturer en del av problemet.

Befolkningen

Ljusnarsbergs kommun hade sin befolkningsmässiga storhetstid under 1950-talet och första hälften av 1960-talet. Hällefors var som störst under 1960-talet och Karlskoga i början av 1970-talet. Därefter har befolkningen stadigt minskat i de tre kommunerna. I Ljusnarsbergs kommun minskade befolkningen med drygt 40 procent mellan åren 1950 och 2001. Hällefors befolkning minskade under samma period med tjugofyra procent och Karlskogas med två procent (SCB, Folkmängden i Sveriges kommuner 1950–2001). Samtidigt kan konstateras att i Ljusnarsberg finns förhållandevis få kvinnor och många fränskilda. I samtliga tre kommuner är barn och ungdomars andel av befolkningen förhållandesvis liten medan både andelen äldre och andelen med utländsk bakgrund är förhållandevis stor (SCB, Sveriges befolkning 31 december 2007, kommunala jämförelsetal).

Kommunalpolitik

Efter valet år 2006 var könsfördelningen i kommunfullmäktige jämn i Karlskoga, i Ljusnarsberg dominerade kvinnorna med 55 procent och i Hällefors dominerade männen med 61 procent (SCB, valstatistiken).

Siffror från tidigare år visar dock att även om könsfördelningen är relativt jämn i fullmäktige är den det inte i kommunstyrelserna, där männen dominerar (SCB, JämIndex för kommuner, kommunfullmäktigeledamöter, kommunstyrelsen år 2003). I den officiella statistiken finns inga uppgifter om hur de kommunala politiska uppdragen har fördelats mellan kvinnor och män, men tidigare studier visar att det finns en tydlig könsarbetsdelning, där män främst finns inom de hårda och kvinnor inom de mjuka politikområdena (se till exempel Larsson 2004, s 45–47, Wägnerud 1999).

Kön och arbetsmarknad

Kvinnor arbetar oftare än män i offentlig sektor och olika yrken är antingen kvinno- eller mansdominerade. Av de 30 största yrkena har endast försäljare i fackhandel, revisorer, journalister, kockar och kokerskor samt läkare jämn könsfördelning. Medan vård-, omsorgs- och hälso- och sjukvårdssektorn domineras kraftigt av kvinnor, domineras industri- och byggnadssektorerna kraftigt av män. Kvinnor har också svagare anknytning till arbetsmarknaden än män. De arbetar färre timmar per vecka och fler kvinnor än män har tidsbegränsade anställningar (SCB, På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2006, 57–58, 64).

Arbetsmarknaden i de undersökta kommunerna är, liksom i landet i övrigt, starkt könssegregerad. Det senaste decenniets förändringar på arbetsmarknaden visar dock att kvinnor är mer benägna att bryta in på traditionellt manliga områden än vice versa, både vad gäller utbildnings- och yrkesval (SOU 2004:43, s 89, 113). Av de tre kommunerna har Ljusnarsberg den mest och Karlskoga den minst könssegregerade arbetsmarknaden (SCB, JämIndex för kommuner, förvärvsarbete 16+ med bostad i regionen, år 2002). Förvärvsintensiteten är lägre bland kvinnor än bland män i samtliga kommuner (SCB, antal förvärvsarbete och förvärvsintensitet per kommun 2006). Män har också avsevärt högre förvärvsinkomst än kvinnor (SCB, Sammanräknad förvärvsinkomst per kommun 2006).

Företagande

De flesta företagarna i Sverige är män. De företag som erbjuder personlig service drivs främst av kvinnor, medan jord- och skogsföretag, företag inom industri- och byggnadsverksamhet, bil- och partihandel samt kommunikationer drivs av män (SCB, På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2006, s 65). Organisationen Svenskt näringslivs ranking av företagsklimatet i svenska kommuner ger vid

handen att de undersökta kommunerna har ett förhållandevis dåligt företagsklimat (vad nu detta innebär i praktiken). Givet detta är det föga förvånande att antalet företag och antalet nystartade företag i länet är lågt i relation till befolkningen. Det går också fler manliga företagare per kvinnliga företagare än i stora delar av riket som helhet (2004). Företagsklimatet i Karlskoga hamnade på plats 124 enligt ranking gjord av Svenskt näringsliv år 2007. Resten av kommunerna låg i botten med Ljusnarsberg på plats 278 och Hällefors på plats 285 med endast fem kommuner efter sig (Wikner 2005, Svenskt näringsliv www.svensktnaringsliv.se, kommunfakta, ranking 2007).

Utbildningsnivå

Universitetskommunen Örebro avviker knappast från riksgenomsnittet vad gäller utbildningsnivå. De regionala campuskommunerna uppvisar dock en annan bild, med en större andel invånare med enbart förgymnasial utbildning eller kortare gymnasial utbildning och en mindre andel med eftergymnasial utbildning. Precis som i riket i genomsnitt har fler män än kvinnor kort utbildning, medan fler kvinnor än män har högre utbildning (SCBs register Befolkningens utbildning version 20070101).⁴

Sammantaget är utbildningsnivån i Örebro län lägre än i riket i genomsnitt. År 2006 var den andel av befolkningen i åldern 25–64 år, vars högsta utbildningsnivå var förgymnasial utbildning eller gymnasieutbildning kortare än tre år, högre än i riket i genomsnitt. Samtidigt var andelen med eftergymnasial utbildning som var minst tre år eller med forskarutbildning lägre än i riket i genomsnitt (SCB, Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden UF 37SM0701 Befolkningens utbildning 2006).

Övergång från gymnasieskolan till högskolan

Den forna regeringen har haft som mål att 50 procent av en årskull skulle ha börjat studera vid högskolan vid 25 års ålder (Prop 2001/02:15, s 18). Läsåret 2003/2004 var målet så gott som uppnått beträffande kvinnor. Då hade 49 procent av kvinnorna påbörjat högskolestudier vid 25 års ålder, men bara 37 procent av männen (Prop 2004/05:162, s 144). För att nå femtioprocentmålet, utan att samtidigt öka den sneda könsfördelningen i högre utbildning ytterligare, borde således framför allt män i större utsträckning förmått att ägna sig åt högre utbildning. Ökad könsmässig snedfördelning skulle dessutom kunna leda till att värdet på kvinnors utbildningsinvestering skulle minska ytterligare på grund av inflationseffekten.

Det råder stor skillnad i övergångsfrekvensen från gymnasieskolan till högskolan mellan olika län. Örebro län låg, som redan framgått, år 2003/2004 under riksgenomsnittet med sina 40 procent. Endast fyra län hade lägre övergångsfrekvens. Kvinnor hade en högre övergångsfrekvens än män i samtliga län. Örebro län är också ett av de län där skillnaden i övergångsfrekvens mellan kvinnor och män var störst. Männerna i Örebro län avvek också mer från riksgenomsnittet i övergångsfrekvens än vad kvinnorna gjorde (SCB, Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden UF 36 SM 0401 Övergång gymnasieskola–högskola). Sammantaget kan sägas att med mål om ökad jämställdhet, regional utveckling/tillväxt och höjd utbildningsnivå för ögonen finns det anledning att försöka få fler i länet att ägna sig åt högre studier, särskilt män. Och eftersom kvinnor är mindre könstraditionella i sina utbildningsval än vad män är, handlar det också om att få män att välja utbildningar som idag är kvinnodominerade (jämför SOU 2003:96, s 36–37).

I sammanhanget kan det vara intressant att fråga sig om det finns ett samband mellan de gamla bruksmiljöernas specifika habitus och ett eventuellt utbildningsförakt, som i sin tur lett till att den relativa utbildningsnivån är så pass låg. Svaret är enligt Anna Brismark att låsta sociala strukturer, jantelagstänkande, platsbundenhet och könsstrukturer – eller med andra ord klassrelationer, genuskontrakt, habitus och kapital – kan medföra att människor, och framför allt män, från bruksorter tenderar att vara mindre benägna att flytta från hemorten för att utbilda sig (Brismark 2006). Detta skulle i så fall kunna utgöra ett argument för att förlägga utbildningar på, som i Örebro universitets fall, regionala campus. Eller med andra ord; om inte Muhammed vill komma till berget får berget komma till Muhammed.

Genuskontrakt

Könsarbetsdelningen på lokal och regional nivå förklaras av vilket genuskontrakt som gäller. Förutom tillgången på arbete, påverkas kvinnors respektive mäns olika deltagande på arbetsmarknaden av den lokala och regionala arbetsmarknadens speciella karaktär. Den påverkas också till exempel av om kvinnor huvudsakligen ses som mödrar eller om de självklart ingår i arbetskraften och om det finns offentlig barnomsorg. Dessutom spelar (lokala) föreställningar om könsroller och vad kvinnor och män bör vara och göra in (Jenkins 2004, s 55–77).

Den så kallade bruksandan – eller brukskontraktet – innefattar ett motsvarande kontrakt mellan könen (jfr Forsberg 1997, s 57). Detta genuskontrakt kännetecknas av att relationen mellan kvinnor och män är relativt ojämfälld. Genuskontraktet har haft och har betydelse för

könssegregeringen på arbetsmarknaden. Om maktstrukturer och könsarbetsdelning är starkt cementerade begränsas även möjligheterna att göra könsöverskridande utbildnings- och yrkesval (jfr SOU 2004:43, s 82–83).

Det finns ett samband mellan omflyttning och jämställdhet, anser Gunnel Forsberg. Kvinnor lämnar regioner som har en starkt segregerad arbetsmarknad, där de får utföra mycket obetalt omsorgsarbete och där de är dåligt representerade i lokalpolitiken. Hon menar också att det omvända gäller, det vill säga att det finns ett samband mellan inflyttning i en region och jämställdhet mellan kvinnor och män (Forsberg 1997, s 52, 59).

De här aktuella kommunerna är utflyttningskommuner. Särskilt gäller detta Ljusnarsberg, som också har en förhållandevis låg andel kvinnor i befolkningen. Arbetsmarknaden är starkt könssegrerad. Utbildningsnivån är låg, särskilt bland män. Könsfördelningen i kommunfullmäktige har dock varit relativt jämn. I kommunstyrelserna har männen dominerat. I den officiella statistiken finns inte uppgifter om fördelningen av obetalt arbete, men man borde ändå kunna dra slutsatsen att kvinnor utför en större del av det obetalda arbetet i dessa kommuner. Kvinnorna har lägre förvärvsintensitet än män och med många äldre kommuninvånare finns det ett stort omsorgsbehov i kommunerna. Den sociala omsorgen med äldreomsorg och barnomsorg är emellertid relativt väl utbyggd (Forsberg 1997).

Med Gunnel Forsbergs typologi kan man säga att Bergslagen präglas av ett traditionellt genuskontrakt med sin segregerade arbetsmarknad, inkomstskillnader och skillnader i politisk representation mellan kvinnor och män. Bergslagen är dessutom en av de regioner i landet som har största andelen lågutbildade, med en låg utbildningsnivå bland både kvinnor och män – även om männen dominerar bland de lågutbildade.

Regionala campus

Örebro universitet bedriver alltså verksamhet vid tre så kallade regionala campus. Först ut var verksamheten i Grythyttan, där utbildning bedrivits sedan 1990 med av regeringen öronmärkta resurser (Högskolan i Örebro, verksamhetsberättelse 1993/1994, s 22). Målet från år 1999, att högskolorna ska förbättra förutsättningarna för individers fort- och vidareutbildning, ledde till att campusmiljöerna i Karlskoga och Ljusnarsberg började byggas upp under år 2002 (Örebro universitet årsredovisning 2002, s 27, Regleringsbrev för år 1999, s 77). Verksamheten på de olika orterna tycks ha olika/flerfaldiga syften: Örebro universitet har haft i uppdrag att i Grythyttan bedriva restaurangutbildning med upptagning från hela landet – ett uttryck för det aktiva användandet av högskolan som regionalpolitiskt instrument (jämför Sörlin och Törnqvist

2000, s 117). Verksamheten i Karlskoga och Ljusnarsberg har syftat till regional tillväxt och till breddad rekrytering till högskolan i områden där övergångsfrekvensen från gymnasieskolan varit låg. Verksamheten i Karlskoga har också syftat till att mildra effekterna av bantningarna inom försvarsindustrin som drabbade Karlskoga.

I linje med detta utformade Örebro universitet en vision för år 2015 som benämndes ”Det unga universitetet för växande människor”. Ett visionstema är att universitetet skall vara en ”innovativ aktör i kunskaps-samhället”. Universitetet ska ingå i olika strategiska allianser och vara drivande i övergången från varuproduktion till kunskapsproduktion inom samhällets olika sektorer. Kunskapsutveckling ska ske i samverkan med andra lärosäten, företag, organisationer och offentlig verksamhet. Kunskaps- och erfarenhetsutbyte ska leda till nya möjligheter att lösa olika samhällsproblem och att öka kunskapsintensiteten i företag och organisationer (Vision för Örebro universitet 2015, s 15). Det regionalpolitiska uppdraget har således tagits på stort allvar av universitetet.

Könsfördelning inom yrken och utbildning

De yrken som utbildningarna vid regionala campus kan leda till, enligt beskrivning av respektive utbildning i Örebro universitets studieinformati-onssystem, har identifierats i ”standard för svensk yrkesklassifi-cering”, den så kallade SSYK-kodningen⁵ (se Statistiska centralbyrån), och könsfördelningen inom yrkena har kartlagts. Könsfördelningen i yrket i riket, Örebro län samt i den kommun där respektive utbildning bedrivs är hämtad från SCBs yrkesstatistik.

Samtliga yrken utom fem har kunnat identifieras i SSYK-kodsystemet.⁶ Mönstret med könssegregering inom olika yrken känns igen från den nationella statistiken. Av de identifierade yrkena råder visserligen ojämn könsfördelning inom färre yrken i kommunerna än i riket. Å andra sidan är snedfördelningen större i sju av yrkena i kommunerna än i riket och länet. Det ska framhållas att på lokal nivå omfattar statistiken i vissa fall endast ett fåtal personer. Den relativa nivån och tendenserna kan dock urskiljas.

Nu har förmodligen inte avsikten varit att alla de som studerar på utbildningarna vid regionala campus skall stanna på hemorten efter avslutad utbildning, men för att bidra till höjd utbildningsnivå och regional tillväxt måste onekligen en del förbli orten trogna. Det vore naturligtvis förvånande om den yrkesinriktade utbildningen hade en jämn könsfördelning, trots att arbetsmarknaden är könsuppdelad. Dessutom kan det på platser med ett traditionellt genuskontrakt och där arbetsmarknaden är mindre till storleken och mindre diversifierad vara svårare för den individ som gjort otraditionella utbildnings- eller yrkesval att finna arbete (jämför SOU 2004:43, s 76–78).

Könsfördelning program regionala campus, andel män respektive kvinnor av antalet studenter fördelat på läsår

Läsår	2004/2005		2005/2006		2006/2007	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Ambulanssjukvårdsprogrammet			67%	33%	75%	25%
Behandlingsassistentprogrammet	10%	90%	5%	95%	7%	93%
CNC-teknikerprogrammet	82%	18%	85%	15%	85%	15%
Högre hotellprogrammet	33%	67%	34%	66%	27%	73%
Kulinarisk kockutbildning	39%	61%	40%	60%	46%	54%
Kulturentreprenörskap	57%	43%	58%	42%	41%	59%
Mediedesignprogrammet	56%	44%	56%	44%	67%	33%
Restaurang- och måltidskunskap	62%	38%	58%	42%		
Sommelierutbildning	54%	46%	64%	36%	67%	33%
Spa-programmet	2%	98%	6%	94%	6%	94%
Total	36%	64%	40%	60%	40%	60%

Källa: Ladok

Omsorg och entreprenörskapsprogrammet gavs inte dessa läsår.

Om man som jämnt accepterar en fördelning där det ena könet inte understiger 40 procent i en grupp, har i stort sett jämn könsfördelning rått totalt på utbildningsprogrammen på regionala campus. Skillnaderna mellan programmen är dock stora. Den högspecialiserade utbildning inom måltidsområdet, för studenter från hela landet som Örebro universitet har ett specifikt uppdrag att bedriva i Grythyttan, har tillsammans med mediedesign- och kulturentreprenörprogrammet haft minst ojämn könsfördelning. Övriga utbildningsprogram som leder till högskoleexamen, det vill säga den lägsta generella examen, har generellt haft en sned könsfördelning, oavsett om utbildningen varit förlagd till regionala campus eller campus Örebro. De utbildningar utöver mediedesignprogrammet som Örebro universitet valt att förlägga till regionala campus har således ojämn eller till och med stor snedfördelning. Så utgjorde till exempel under läsåret 2006/2007 andelen kvinnor på spa-programmet hela 94 procent av studenterna och andelen män på CNC-teknikerprogrammet utgjorde 85 procent. Under läsåret 2006–2007 läste mer än dubbelt så många studenter på program med ojämn könsfördelning som på program med jämn könsfördelning (källa: Ladok). Slutsatsen är att i Bergslagen, med dess traditionella genuskontrakt, bidrar utbildningsstrukturen till att upprätthålla könssegregeringen på arbetsmarknaden. Den ena av genussystemets logiker,

isärhållningen, upprätthålls. Utbildningar till kvinno- respektive mansyrken erbjuder studenter från studieovana hem, i en region som präglas av ett traditionellt genuskontrakt, möjligheter att samtidigt studera och respektera traditioner och idéer om kvinnlighet och manlighet.

Utbildning, kapital och utbildningskapital

Utbildningssystemet är ett system med ämnesshierarkier. Utbildningarna har olika position i utbildningshierarkin, inte minst när det gäller att förvärva symboliskt kulturellt kapital. För att kunna dra nytta av de möjligheter som utbildningssystemet erbjuder, krävs att man är välinformerad om utbildningssystemets uppbyggnad och vilka olika möjligheter som finns. Man behöver med andra ord besitta ett visst mått av informationskapital (Broady 1991, s 174–176) för att kunna förvärva kapital. Stora grupper saknar emellertid detta informationskapital, vilket bidrar till att sociala grupper reproducerar sina ställningar med sina utbildningsval. De som lider brist på informationskapital riskerar att välja utbildningar med lägre marknadsvärde, eller till och med erövra värdelösa examina.

Kapitalvärdet gör sig gällande inom utbildningssystemet såväl som i samhället i övrigt. Det kan därför vara intressant att se vilka utbildningar som förlagts till regionala campus.

Utbildningsnivå, examen och behörighet till studier på högre nivå

Utbildningsort Program, läsåret 2006/2007	Utb. längd, år	Utbildningsnivå	Examen	Behörighet för studier på högre nivå
<i>Campus Grythyttan</i>				
(2007/2008 Hotell och värdskap) Högre hotellprogrammet	3	grundnivå	kandidatexamen	behörighet till utbildning på avancerad nivå
Kulinarisk kock och måltidskreatör	2*	grundnivå	högskoleexamen	kräver ytterligare utbildning
Sommelier och måltidskreatör	2*	grundnivå	högskoleexamen	kräver ytterligare utbildning
Omsorg och entreprenörskapsprogrammet	2	grundnivå	högskoleexamen	kräver ytterligare utbildning
Spa-programmet	2	grundnivå	högskoleexamen	kräver ytterligare utbildning
<i>Campus Karlskoga</i>				
Ambulanssjukvårdprogrammet	2	grundnivå	högskoleexamen	kräver ytterligare utbildning
CNC-teknikerprogrammet	2	grundnivå	högskoleexamen	kräver ytterligare utbildning
Mediedesignprogrammet	2	grundnivå	högskoleexamen	kräver ytterligare utbildning
<i>Campus Kopparberg</i>				
Behandlingsassistentprogrammet	2	grundnivå	högskoleexamen	kräver ytterligare utbildning
Kulturentreprenör	2	avancerad nivå	magister/ masterexamen	allmän behörighet till utbildning på forskarnivå

Källa: www.oru.se/html/program

*Från och med läsåret 2007–2008 treåriga utbildningar som leder till en kandidatexamen och ger behörighet för studier på högre nivå.

Vid regionala campus ges utbildningar som man vet lockar studerande från studieovana hem. Med tanke på vad man vet om olika sociala gruppers utbildningsval och att de presumtiva studenterna förmodligen tillhör den grupp i samhället där tillgången till informationskapital är litet, är detta rationellt. Med tanke på uppdraget att minska segregeringen inom högre utbildning är det däremot inte rationellt. Vissa utbildningar inom måltidsområdet leder idag till en generell examen på kandidatnivå och ger behörighet till att gå vidare till studier på avancerad nivå. Kulturentreprenörprogrammet ges på avancerad nivå och ger behörighet för att gå vidare till utbildning på forskarnivå. De övriga programmen, det vill säga flertalet utbildningar, leder till den lägsta generella examen och ger inte behörighet till studier på högre nivåer. De studerande slår i ett tak och kan inte komma vidare i utbildningssystemet utan kompletterande utbildning. Här framträder vikten av att man har ett informationskapital som gör att man kan orientera sig i systemet, något som människor från hem utan studievana ofta saknar. Det kan också sägas att nyttoinriktade utbildningar dessutom har lägre status i akademien än de utbildningar som är mindre predestinerade för specifika yrken och syftar till bildning.

När universitetet försökt göra vad statsmakterna sagt att det ska göra har det således ställts inför ett dilemma, eller en målkonflikt om man så vill. Detta inte minst med tanke på att riksdagen fattade beslut om att universiteten, med anledning av propositionen *En politik för tillväxt och livskraft i hela landet* (Prop 2001/02:4 bet 2001/02:NU4, rskr 2001/02:118), under perioden 2002–2004 skulle utveckla kortare yrkesutbildningar inom nya områden. Även om utbildningsnivån höjs i de aktuella kommunerna, blir värdet av höjningen begränsat. Överutbildningen har ökat överlag. Exemplet visar också att de som tidigare nöjt sig med gymnasieutbildning nu har ett lättillgängligt, om än begränsat, utbud av högre utbildning på hemmaplan, men då på de lägre akademiska nivåerna, vilket kan innebära att de relativa skillnaderna i utbildningsnivå mellan olika grupper består.

Avslutning

Det är en vacker tanke att högre utbildning skall tjäna utvecklingen av demokrati och jämställdhet *och* att utbildning skall bidra till regional utveckling och tillväxt. Men vad säger oss studien om hur övergripande demokrati- och jämställdhetsmål kunnat förenas med konkreta regionalpolitiska mål? Utgör universitetet, i egenskap av regionalpolitisk aktör och kunskapsintensiv organisation med ansvar för kunskapsproduktion och utbildning, en resurs för jämställd utveckling och

tillväxt? Utgångspunkten för frågeställningen har varit att förmågan till ett integrerat jämställdhetsperspektiv är kunskapsberoende.

Örebro universitets utbildningar vid regionala campus har, i linje med ett utilitistiskt ideal för högre utbildning, varit specialiserade och syftat till yrkesutbildning. Jag har tidigare beskrivit dilemman som uppstår av motstridiga uppdrag till högskolan. Utilitism, i betydelsen att anpassa utbildningen till arbetsmarknaden och att inte utbilda fler än som kan få arbete som är i linje med utbildningen, kan vara svårt att förena med demokratitanken att låta alla komma till universitetet. Eftersom kommuner har mycket olika övergångsfrekvens till högskolan bör, om det ska ske en mer demokratisk rekrytering till högskolan utan att antalet studenter ökar – vilket har ansetts leda till kvalitetsproblem, färre från till exempel Danderyd och Lund och fler från till exempel Laxå fås att börja på högskolan (jämför SOU 2004:43, s 112). De senare behöver rekryteras till längre och statusbemängda utbildningar som ger inflytelserika positioner i samhället.

Samtidigt som lärosätena arbetar för breddad rekrytering till högre utbildning måste de hantera de klassmässiga implikationer som har med olika gruppers möjligheter att orientera sig i utbildningssystemet att göra och med utbildningssystemets sorteringsmekanismer. Dessutom ställs olika utbildningsideal mot varandra när utbildningssystemet skall demokratiseras och rekryteringen till högre studier breddas (Liedman & Olausson 1988, s 51–52). Vid utformandet av verksamheten vid regionala campus har en instrumentell syn på utbildning rått, då man satsat nästan uteslutande på vad som kan benämnas som nyttoutbildningar. Det kan tyckas rationellt. Om det råder hög arbetslöshet bland till exempel humanister passar sådan utbildning inte i regionen, eftersom man redan har arbetslöshet och vill göra något åt den. Det är inte heller troligt att sådan utbildning skulle locka de studenter från regionen vars utbildningsnivå avsikten är att höja. Ambitionerna att dels bredda rekryteringen till högskolan och demokratisera utbildningssystemet, dels att anpassa universitetet till arbetsmarknaden och inte utbilda fler än de som kan få adekvat sysselsättning (Liedman & Olausson 1988, s 175, 179, 182, 188) är problematiska att förena. Dessutom har den breddade rekryteringen och ökade tillgängligheten till högre studier lett till den överutbildning av arbetskraft som vi har i dag (jämför Persson 2008), vilket strider mot arbetsmarknadsanpassningskravet.

Det kan ur ett jämställdhetsperspektiv inte accepteras att människor väljer utbildnings- och yrkesbanor utifrån könstereotyper. Det kan knappast heller vara optimalt ur ett tillväxtperspektiv att människor väljer utbildnings- och yrkesbanor utifrån köns-, eller för den delen, klasstereotyper. Samhället har behov av att ta tillvara

människors kompetens. Om till exempel könsbundna föreställningar präglar utbildningsvalen finns dock risk att människor inte utnyttjar sin fulla potential. Frågor man kan ställa sig är hur könsstrukturerna och utbildningssystemets roll i att upprätthålla skiktning i samhället kan utmanas? Hur undviker man att bidra till att köns- och klassförhållanden reproduceras via utbildning? Jag har här argumenterat för att faktorer som tidigare näringsstruktur, människors levnadsvillkor och habitus samt könsrelationerna och genuskontrakten behöver beaktas. Det kan, kort sagt, konstateras att förändringsagenter behöver bakgrundskunskaper. Insatser måste grunda sig på kvalificerade analyser av varför vissa processer uppstår och varför människor väljer som de gör. Kännedom om platsers historia bör vägas samman med kunskaper om pågående samhällsförändringar. Det är inte minst viktigt att känna till vilka målkonflikter som finns.

Kvinnorna i Bergslagen tycks inte ha farit lika illa av struktur-omvandlingen som männen och de tycks ha haft betydligt lättare att hantera förändringar. Dessutom har de högre utbildningsnivå än män, vilket borde göra dem mer gångbara på arbetsmarknaden än männen. Ändå har kvinnor svagare anknytning till arbetsmarknaden än män har. Utbildning i sig bidrar således inte till ökad jämställdhet. Det har ovan framhållits att framför allt män bör fås att göra mer okonventionella utbildnings- och yrkesval. Men om man inte anpassar utbildningsutbudet till vad människor önskar kan det över huvud taget vara svårt att locka studerande till utbildningarna, eftersom yrkesidentiteten är så tydligt kopplad till en viss typ av manlighet respektive kvinnlighet. Framför allt torde detta gälla män, eftersom dessa redan visat sig vara mer könskonventionella i sina utbildnings- och yrkesval.

Utbildningssystemet konserverar rådande sociala förhållanden, anser den franske sociologen Bourdieu. Bourdieus studier av samhälleliga maktförhållanden har ägnat stor uppmärksamhet åt hur utbildningssystemet väljer och formar eliter, och eliminerar dem som inte passar in (Broady 1991, s 15). När Bourdieus resonemang prövas på yrkesinriktade utbildningar som förlagts till krisdrabbade orter, präglade av bruksanda och traditionellt genuskontrakt, blir frågan om man med könssegregerade, yrkesinriktade kortare akademiska utbildningar kan åstadkomma förändring i grunden? Svaret måste bli att varken utbildningssystemets roll i att upprätthålla skiktning i samhället eller könsstrukturerna utmanas. Detta beror på att de grundläggande premisserna inte beaktats. Insatserna leder till könsbundna yrkesval och reproducerar de lägre klassernas utbildningsvanor. Bergslagens kvinnor och män reproducerar sig själva och köns- och klassrelationerna med rådande habitus. *Om* de utbildar sig så är det främst inom kortare nyttoorienterade utbildningar som ger möjlighet att samtidigt

studera och respektera traditioner och idéer om kvinnlighet respektive manlighet – det som skall upphävas förstärks.

Könssegregering är ett problem ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. Inlåsnig, eller isärhållning, av kvinnor och män i kvinno- respektive mansdominerade yrken och branscher hindrar rörligheten på arbetsmarknaden och är i förlängningen ett hot mot den samhällsekonomiska utvecklingen (SOU 2005:66, s 157). Men den ordningsstruktur som dagens genussystem ger går att ändra (Hirdman 1988, s 6–7). Således kan insatser löna sig. Ett exempel på en konkret utgångspunkt för högskolan att arbeta utifrån är, att om män kan fås att i större utsträckning välja icke könstypiska utbildningsvägar, skulle detta påverka könssegregeringen på arbetsmarknaden. Ett sätt kan vara att arbeta med så kallad mainstreaming, vilket innebär att alla förslag eller åtgärder skall analyseras utifrån hur det kommer att påverka kvinnor respektive män för sig. Det handlar kort sagt om jämställdhetsintegrering. Jämställdhetsintegrering innebär att systematiskt följa en modell för att kvalitetssäkra den offentliga verksamheten ur ett jämställdhetsperspektiv. Detta har sedan mitten av 1990-talet varit den huvudsakliga strategin för genomförandet av jämställdhetspolitiken i Sverige. Denna undersökning ger stöd för regeringens slutsats att myndigheterna behöver stöd i sitt jämställdhetsintegreringsarbete (Regeringsbeslut IJ2008/1467/JÄM), annars finns risk för att man reproducerar det som skall förändras. Kanske är det också så att de mer abstrakta, övergripande demokrati- och jämställdhetsmålen behöver få kosta och att detta ibland får ske på bekostnad av de konkreta, synliga och mätbara tillväxtmålen?

Noter

1. Detta resonemang har likheter med det som i genusforskningen kallas för benämningens paradox, vilken innebär att för att upphäva skillnader mellan kvinnors och mäns livsvillkor måste man benämna skillnaderna, vilket i sin tur kan leda till att de bekräftas (jfr Waldemarsson 2000, s 1–11, 97–99).
2. Definition av Bergslagen, se t ex Berger 1987/88, s 11, Ekman 1996, s 21.
3. De kommuner som berörs tillhör stödområde B enligt förordningen om regionala stödområden (SFS 1999:1382). Att tillhöra stödområde B innebär att området anses vara något mindre illa därän än de kommuner som tillhör stödområde A. Reglerna för stöd är något mer generösa för stödområde A, både vad gäller stödets storlek och i vilka fall stöd kan utbetalas (jfr SFS 1998:996 Förordning om sysselsättningsbidrag, SFS 2000:283 Förordning om regionalt bidrag till företagsutveckling). Även om andra delar av landet ansetts lida av en värre kris, har förhållandena alltså ansetts kräva särskilda insatser.
4. Avser år 2006.

5. Systemet med SSYK-kodning behöver kommenteras. I systemet är yrkeskategorier av likartad slag sammanslagna. Detta kan dölja yrkessegregering efter kön. Åsa Löfström framhåller i betänkandet *Den könsuppdelade arbetsmarknaden* att i och med att SSYK-koderna till exempel innehåller 27 olika SSYK-koder för det mansdominerade yrket maskinoperatör men bara sex olika för omsorgsyrken, får man lätt intrycket av att männen sprider ut sig och kvinnor tränger ihop sig på arbetsmarknaden (SOU 2004:43, s 64–67).
6. SSYK-kodningen är gjord utifrån typ av arbete och de kvalifikationer som krävs för arbetet. Ett mindre antal yrken har inte kunnat identifierats i kodsyste-
met, som exempelvis kultur-/upplevelseproducent och entreprenör. I några fall har yrken som tycks näraliggande de som anges i utbildningsinformationen använts. Vin- och dryckesimportör har jämförts med importchef, hälsoarbetare har jämförts med friskvårdare, friskvårdsterapeut, friskvårdsrådgivare m m och behandlingsarbete (behandlingsassistentprogrammet) har jämförts med behandlingsassistent med ansvar för utredning och stödåtgärder.

Referenser

- Arnot, Madeleine; Miriam, David & Weiner, Gaby (1999): *Closing the Gender Gap. Postwar Education and Social Change*. Oxford: Polity Press.
- Berger, Sune & Lundmark, Mats (1987/88): Arbete och kultur i förändring. I *Kulturens roll i Bergslagen – Ett projekt med forskning, utbildning och kulturverksamhet*. Styrelsen för Uppsala högskoleregion, rapport nr 3.
- Berger, Sune (1987/88): *Kulturens roll i Bergslagen – Ett projekt med forskning, utbildning och kulturverksamhet*. Styrelsen för Uppsala högskoleregion, rapport nr 3.
- Berger, Sune; Lundmark, Mats & Strömberg, Thord (2006): *Bergslagsidentitet i förändring: En forskningsresa i tid och rum*. Örebro: Bergslagsforskning 1.
- Bourdieu, Pierre (2004): *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*. Göteborg: Daidalos.
- Brismark, Anna (2006): Bruksandan och utbildningsmotståndet. I Sune Berger, Mats Lundmark & Thord Strömberg, red: *Bergslagsidentitet i förändring*. Örebro: Bergslagsforskning 1.
- Broady, Donald & Palme, Mikael (1985): Pierre Bourdieus kultur- och utbildningssociologi. En introduktion. I Donald Broady, red: *Kultur och utbildning: Om Pierre Bourdieus sociologi*. UHÅ skriftserie 1985:4.
- Broady, Donald (1991): *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS förlag.

- Deiaco, Enrico; Anders Broström & Geschwind, Lars (2007): *Högskola och region – ett trevande förhållande. Reflektioner över exemplet Västra Götalandsregionen*. SISTER Arbetsrapport 2007:61.
- Ekman, Ann-Kristin (1996): *Bortom bruksandan. Föreställningar om kultur, historia och utveckling i Bergslagen*. Stockholm: Fritzes.
- European Association for Quality Assurance in Higher Education (2005): *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*.
- Forsberg, Gunnel; Grimsrud, Gro Marit; Jakobsen, Liselotte; Jansdotter, Maria & Vangsgraven Stubberud, Kari (2006): *Gränsfall. Platsens betydelse för omställning och utveckling i en gränsregion*. Stockholm: Nordregio.
- Forsberg, Gunnel (1997): Rulltrapperegioner och social infrastruktur. I Elisabeth Sundin, red: *Om makt och kön i spåren av offentliga organisationers omvandling*. SOU 1997:83.
- Hedlund, Gun (2008): Partnership, Gender and democracy. I Lennart Svensson & Barbro Nilsson, red: *Partnership : As a Strategy for Social Innovation and Sustainable Change*. Stockholm: Santéus Academic Press Sweden.
- Hirdman, Yvonne (1988): *Genussystemet – teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning*. Uppsala: Maktutredningen rapport 23.
- Högskolan i Örebro (1993/1994): *Verksamhetsberättelse*.
- Högskolelagen: *Utbildningsväsendets författningsböcker, universitet och högskolor*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Högskoleverkets årsrapport 2007: *Universitet & högskolor*. Rapport 2007:33 R.
- Isacson, Maths (2002): Bergslagens industriella kulturarv. I *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 43*.
- Jenkins, Sarah (2004): *Gender, Place and the Labour Market*. Aldershot: Ashgate.
- Jämt och ständigt* – Regeringens jämställdhetspolitik med handlingsplan för mandatperioden, Regeringens skrivelse 2002/03:140.
- Ladok: Studiedokumentationssystem för svenska högskolor och universitet.
- Larsson, Katarina (2004): *Andrahandskontrakt i folkhemmet. Närmiljö och kvinnors förändringsstrategier*. Örebro: Örebro Studies in History, 4.
- le Grand, Carl; Ryzsard Szulkin & Tählin, Michael (2002): Har jobben blivit mer kvalificerade? I Kenneth Abrahamsson, Lena

- Abrahamsson, m fl, red: *Utbildning, kompetens och arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Liedman, Sven-Eric & Olausson, Lennart (red) (1988): *Ideologi och institution: om forskning och högre utbildning 1880–2000*. Stockholm: Carlsson.
- Löfström, Åsa (2004): *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*. I SOU 2004:43.
- Moi, Toril (2002): Å tilegne seg Bourdieu. Feministisk teori og Pierre Bourdieus kultursosiologi. I Irene Iversen, red: *Feministisk litteraturteori*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Muel-Dreyfus, Francine (1985): Utbildning, yrkesförväntningar och grusade förhoppningar. I Donald Broady, red: *Kultur och utbildning*. UHÅ skriftserie 1985:4.
- Nybom, Thorsten (2006): Creative intellectual destruction or destructive political creativity? Critical reflections on the future of European “knowledge production”. I Guy Neave, Kjell Blücker & Thorsten Nybom, red: *The European Research University. A Historical Paranthesis?* New York/Houndmills: Palgrave MacMillan.
- Nybom, Thorsten (2007): A rule-governed community of scholars: The Humboldt vision in the history of the European university. I Peter Maassen & Johan P. Olsen, red: *University Dynamics and European Integration*. Dordrecht: Springer.
- Persson, Helena (2008): *Kunskapens läge 2008*. SACO.
- Prop. 2001/02:4: *En politik för tillväxt och livskraft i hela landet*. Bet 2001/02:NU4, rskr 2001/02:118.
- Prop. 2001/02:15: *Den öppna högskolan*.
- Prop. 2004/05:162: *Ny värld – ny högskola*.
- Prop. 2007/08:1: *Budgetproposition*.
- Regeringsbeslut IJ2008/1467/JÄM: Integrations- och jämställdhetsdepartementet. Uppdrag till Göteborgs universitet om stöd till myndigheternas arbete med jämställdhetsintegrering.
- Regleringsbrev för år 1999: *Utgiftsområde 16, utbildning och universitetsforskning*.
- Regleringsbrev för år 2000: *Utgiftsområde 16, utbildning och universitetsforskning*.
- Regleringsbrev för år 2001: *Utgiftsområde 16, utbildning och universitetsforskning*.
- Regleringsbrev för år 2002: *Utgiftsområde 16, utbildning och universitetsforskning*.
- Regleringsbrev för år 2003: *Utgiftsområde 16, utbildning och universitetsforskning*.

- Rydén, Göran (1997): Männens Bergslagen eller kvinnornas. I Ewa Bergdahl, Maths Isacson & Barbro Mellander, red: *Bruksandan – hinder eller möjlighet. Rapport från en seminarieserie i Bergslagen*. Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagens skriftserie.
- SCB: Antal förvärvsarbetande och förvärvsintensitet per kommun 2006.
- SCB: Folkmängden i Sveriges kommuner 1950–2001.
- SCB: JämIndex för kommuner, förvärvsarbetande 16+ med bostad i regionen, år 2002.
- SCB: JämIndex för kommuner, kommunfullmäktigeledamöter, kommunstyrelsen år 2003.
- SCB: Sammanräknad förvärvsinkomst per kommun 2006.
- SCB: Sveriges befolkning 31 december 2007, kommunala jämförelsetal.
- SCB: Sveriges officiella statistik: *Statistiska meddelanden UF 36 SM 0401 Övergång gymnasieskola–högskola*.
- SCB Sveriges officiella statistik. *Statistiska meddelanden UF 37SM0701 Befolkningens utbildning 2006*.
- SCB, valstatistiken, allmänna val, nominerade och valda.
- SCB (2006): *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet*.
- SCBs register: *Befolkningens utbildning*. Version 20070101.
- SFS 1998:996: *Förordning om sysselsättningsbidrag*.
- SFS 1999:1382: *Förordning om regionala stödområden*.
- SFS 2000:283: *Förordning om regionalt bidrag till företagsutveckling*.
- Sörlin, Sverker & Gunnar Törnqvist (2000): *Kunskap för välstånd. Universiteten och omvandlingen av Sverige*. Stockholm: SNS förlag.
- SOU 2003:96: *Utbildningens fördelning – en fråga om klass?* Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2004:43: *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*. Betänkande av Utredningen om den könssegregerade svenska arbetsmarknaden. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2005:66: *Makt att forma samhället och sitt eget liv: jämställdhetspolitiken mot nya mål*. Slutbetänkande av Jämställdhetspolitiska utredningen, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2007:81: *Resurser för kvalitet, slutbetänkande av resursutredningen*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Svenskt näringsliv: (www.svensktnaringsliv.se). Kommunfakta, ranking 2007.

- VINNOVA (2002): *Behovsmotiverad forskning och effektiva innovationssystem för hållbar tillväxt. En fördjupad version av VINNOVAs verksamhetsplanering 2003–2007.*
- Waldemarsson, Ylva (2000): *Kvinnor och klass – en paradoxal skapelseberättelse. LOs kvinnoråd och makten att benämna 1898–1967.* Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Wikner, Göran (2005): *Kvinnor sällsynta företagare. En analys av hur många kvinnor och män som driver företag i Sveriges län och kommuner.* Svenskt näringsliv.
- Wägnerud, Lena (1999): *Kvinnorepresentation: Makt och möjligheter i Sveriges riksdag.* Lund: Studentlitteratur.
- Örebro universitet (2004): *Det unga universitetet för växande människor.* Vision för Örebro universitet 2015.
- Örebro universitet: *Årsredovisning 2002.*